

DUTOR CHOLG'U ASBOBINING YARALISH TARIXI

Mirzaolimova Gulshanoy Mirzohidjon qizi

Andijon davlat Pedagogika instituti

Ijtimoiy-gumanitar fanlar va san'at fakulteti

Musiqiy ta'lim yo'nalishi 203-guruh talabasi

Annotatsiya: *ushbu maqolada o'zbek milliy cholg'u asbobi bo'lgan dutorning yaratilish tarixi, dutor turlari va mashhur o'zbek dutorchilari haqida ma'lumotga ega bo'lishingiz mumkin.*

Kalit so'zlar: *dutor, dutor prima, bas, sekunda, kontrabas.*

O'zbek xalqining musiqa madaniyati juda uzoq tarixga ega. Tarixiy taraqqiyot davomida xalq mumtoz musiqasi, an'anaviy kasbiy musiqa, xalq bastakorlik yo'llari, shuningdek, folklor - havaskorlik musiqiy merosi singari shaklan va usluban bir-biriga yaqin ijrochilik ko'rinishlari bir-birini to'ldirib keldi. Ushbu musiqiy merosimiz bugungi kunimizda ham ma'naviy madaniyatimizning bir bo'lagi sifatida namoyon bo'lmoqda. An'anaviy musiqa va qo'shiqlarimiz odamlarni hamisha iymonga, mehroqibatga, odamiylikka chorlab kelgan. Bugungi kunda ham shu dolzarbligini yo'qotmagan holda mehnatkashlar ongini shakllantirish yo'lida, barkamol avlod tarbiyasida vosita sifatida asosiy omillardan bo'lib qolaveradi. Har bir xalq o'z hayoti, ma'naviyati va an'anasi asosida o'z milliy qadriyatlariga mos musiqiy cholg'ular yaratgan. O'zbek xalqining barcha udum va qadriyatlari, milliy an'analarini aks ettiruvchi dutor xalqimizning sevimli cholg'usidir. Amaliyotda, dutorning behisob ijrochilik na'munalari shakllanganligi har bir yoshdagilar, jamiyatning har bir tabaqasida o'ziga xos o'rin topgan, xalq orasida eng go'zal ijro na'munalari yuzaga kelgan.

Dutor ijrochiligida zabardast ustozlar ko'p o'tgan. Hammalari ham musiqa madaniyatida benazir iz qoldirgan. Ular o'z ijrolari bilan el qalbidan joy olgan va kelajak avlodga ijro xazinalaridan meros qoldirishgan. Faxriddin Sodiqov, Turg'un Alimatov, Mahmud Yunusov, Zohidjon Obidov, Komiljon Jabborov, Hoji Abdulaziz Abdurasulov, Nurmuhammad Boltaev, Orif Qosimov, G'ulomjon Qo'chqorov, Abdurahim Hamidov shular jumlasidandir.

Dutor juda qadimiy musiqa asbobi, uning paydo bo'lish tarixiga kelsak, eramizdan avvalgi asrlarga borib taqaladi. Dutor tojikcha so'z bo'lib ikki tor degan ma'noni bildiradi. Dutor asr-asrlardan o'zbek xalqiga madaniy xizmat qilib kelayotgan milliy musiqa cholg'ulardan biri hisoblanadi. Bu cholg'u faqat o'zbek xalqining cholg'usi bo'lmay, balki uni qardosh tojik, uyg'ur, [qoraqalpoq](#), turkman xalqlari ham o'zlarining sevimli cholg'usi deb hisoblashadi. Dutor kvarta, kvinta, oktava va unisonga ham sozlanadi. Bizda qo'llanilayotgan dutor-alt deb ataladi. Bu cholg'u kichik oktava Iya va mi notalarga sozlanadi. Dutorga o'xshash cholg'uni, qozoqlarda «Do'mbira», qirg'izlarda «Qo'buz» deb atashadi.

Dutorlar asosan ikki xil turda yasaladi. Qadim o'tmishda sozandalarimizga xizmat qilib kelayotgan dutor dastasiga ichak yoki ipakdan eshilgan pardalar bog'langan diatonik tovushqatorida (mumtoz kuylar va maqom yo'llari ijro etilardi) bog'langan va bu dutorlarni xalq dutorlari deyilgan. Dutor yasalishi jihatdan ikki qismdan iborat (dasta va kosa) bo'lib, bularni

birlashtiruvchi qismini «Bug'iz» deb ataladi. Dutorning kosasi o'yma va qovurg'achalarning birlashganidan yasalishi mumkin. «O'yma dutor» Samarqand, Xorazm, Tojikiston va Turkmanistonda qo'llanilib, bir bo'lak tut yog'ochidan o'yib ishlanadi. Qobirg'ali dutor ham tut yog'ochidan ishlanib, 8-10 bo'lak yupqa taxtachani egib birlashtiriladi. Kosa ustiga yopishtiriladigan qopqoq ham tut yog'ochidan tayyorlanadi. Odatda dutor yasaladigan tut yog'ochi soyada quritiladi. Dutorning umumiy uzunligi 1200-1300 mm, ayrim joylarda esa 750-800 mm ni tashkil etadi.

1936-37 yillarda Toshkentda o'zbek musiqa cholg'ularini takomillashtirish ustaxonasi ochilib, boshqa sozlar qatori nota ilmiga moslashtirilgan yog'och pardali, kapron torli yangi dutorlar ishlab chiqarila boshladi. Hozirgi kunda bu dutorida malakali o'qituvchilarimiz tomonidan yosh dutorchilarga ijrochilikdan saboq berilmoqda. Dutor haqida gap borganda, albatta, uning mohir ijrochilarini eslab o'tish joizdir.

Mashhur dutorchilar: H.A.Abdurasulov, [Abdusoat Vahobov](#), Davlatoxun Qodirov, Yunus Rajabiyilar dutor cholg'anlarida kishilar og'ir sukunatga cho'mib, olam-olam ma'noli hissiyotlar ummoniga botar ekan. Ulardan keyin

esa Shokir Sartarosh, Orif Qosimov, Zokirjon Obidov, To'xtamurod Rasulov va boshqalar.

Hozirda esa xizmat qilib kelayotgan dutorchilar G'ulom Qo'chqorov, Abdurahim Hamidov, [Mirsodiq Ergashev](#), Ro'zibibi Hojiyeva, Malika Ziyayeva, Obidjon Odilov, Sulton Qosimov va boshqalar. Shu bilan bir qatorda dutorning ham bir necha turlari mavjud. Bulardan:

1. Dutor-prima

Dutor prima dutorning kichraytirilgan turi. Buning qopqog'i tut o'rniga archa daraxtidan qilinadi. Ipak torlari o'rniga ichak tor tortilgan. Pardalar dastasini o'yib xromatik holda doimiy o'rnashtirilgan. Torlar kvarta bo'yicha birinchi oktavadagi mi va lya ga sozlanadi. Notalar skripka kalitida, eshitalishiga nisbatan oktava yuqorida yoziladi. Xajmi kichik oktavadagi mi-lya dan birinchi oktavadagi sol va ikkinchi oktavadagi do ga qadar. Dutorlar oilasiga mansub bu cholg'u asbobi eng baland tovushga ega bo'lib, skripka kalitida yoziladi. Ikki kapron ipak toridan iborat ushbu cholg'u asbobi kvarta oralig'ida sozlanadi. Applikatura jihatidan rubob prima g'ijjak asbobiga o'xshab ijro etiladi.

2. Dutor-bas

Dutor-bas maxsus sinfi Toshkent Davlat konservatoriyasida 1948 yil ochilgan bo'lib, A.Nazarov ushbu sinfni tugatib, hozirgi kunda 1960 yildan buyon ushbu sinfda dars berib kelmokda. Dutor-bas iqtisosligi bo'yicha ijrochilarni tayyorlash va tarbiyalashda dosent A.K.Nazarovning xizmatlari kattadir. Dutor-bas asbobi o'zbek xalq cholg'u ansambli tarkibida bas tovushini mustahkamlash uchun xizmat qiladi. Ushbu asbobni sozanda o'tirgan holda ijro etadi.

Dutor bas-dutorning katta qilib ishlangan turi. Dutor basning to'rtta tori bo'lib, bular kvinta bo'yicha sozlanadi. To'rtinchi tor katta oktavadagi do, uchinchi tor katta oktavadagi sol, ikkinchi tor kichik oktavadagi re va birinchi tor kichik oktavadagi lya tovushlariga sozlanadi. Lya tori ichakdan qilingan bo'lib, qolganlari metaldandir. Notalar eshitalishi bo'yicha bas kalitida yoziladi.

3. Dutor-sekunda

Yangi ishlangan dutorlar oilasiga kiruvchi ushbu dutor-sekunda cholg'usi, ovoz jihatidan o'rtacha registrda. Uning ham torlari ikki ipak tordan iborat bo'lib, kvarta oralig'ida sozlanadi. Tashqi ko'rinishi dutor primadan bir [oz kattaroq qilib ishlangan](#), ya'ni dutorlarning kosasi bir xil bo'lib, dastasinnng uzunligi har xil bo'ladi. Dutor-bas va dutor-kontrabas cholg'u asboblarni kosasi katta bo'ladi.

Dutor sekunda cholg'usining birinchi tori kichik oktava Iya tovushiga, ikkinchi tori kichik oktava re tovushiga sozlanadi. Umumiy ovoz hajmi kichik oktavadagi Iya tovushidan ikkinchi oktavadagi re tovushigacha.

4. **Dutor-kontrabas**

Dutor kontrabasning kosasi katta-katta "Qobirg'alar" dan iborat bo'lib, dutor basdan ancha kattaroq qilib ishlangan. Dastasi dutor bas asbobidan uzunroq bo'ladi, quloqlari temir metaldan ishlangan bo'lib, qattiq, tortib turish vazifasini bajaradi. Dutor kontrabasning torlari juda qalin bo'lib, orkestrda o'zining yo'g'on bas tovushi bilan, pastki registr tembrini mustahkamlaydi. Dutor kontrabasning kosasiga maxsus tayyorlangan tayoqcha o'rnatilib, o'tirgan holda ijro etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Umayev S. Soz va sozgarlik, 2018.
2. http://www.classicmusic.uz/dutor_uz.htm
3. <https://qomus.info/oz/encyclopedia/d/dutor/>
4. Ilyos Arabov *An'anaviy cholg'u ijrochiligi (Dutor)* Toshkent 2018